

کتابخانه جامع
جامعه العلوم
معاونت پژوهش
مرکز جهانی علوم اسلامی
۱۳۸۳

مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته فقه و معارف اسلامی

عنوان:

نظام اخلاقی خانواده در اسلام

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین محمد ابراهیمی

استاد مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین علی خراسانی

دانش پژوه:

خیر محمد فیاضی

سال ۱۳۸۳

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى
وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ
عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ^(۱)﴾
﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا
لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي
ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ^(۲)﴾

۱- حجرات / ۱۳.

۲- روم / ۲۱.

چکیده مباحث:

از آنجایی که دین اسلام، دین جامع و کامل است و تمام زوایا و ابعاد زندگی بشر را مورد توجه و عنایت خویش قرار داده است، که مهمترین آنها، بعد اخلاق و تربیت انسان است، تا جایی که پیامبر اسلام (ص) هدف بعثت خود را تکمیل فضایل اخلاقی اعلام می دارد.

لذا است که این رساله، با هدف تبیین و تدوین نظام اخلاق اسلامی بطور عام و مطلق، و نظام اخلاقی خانواده در اسلام بطور خاص پرداخته است.

و پاسخگوی سئوالات از این قبیل است: چگونه انسان با تهذیب اخلاق و با بکار بستن تعلیمات اسلامی، می تواند به هدف خلقت نزدیک شود؟ و چگونه می توان خانواده را که بنیادی ترین واحد اجتماع است از فساد و انحراف حفظ کرد؟ و چگونه می توان در کنار خانواده، یک زندگی شیرین و سعادت‌مندانه ای داشت؟ و ...؟

جزوه حاضر متشکل است از یک مقدمه که ضرورت اخلاق اسلامی را برای فرد و جامعه توضیح می دهد.

و چهار فصل و دوازده گفتار است، که فصل اول درباره کلیات اخلاق است. و فصل دوم، راجع به اخلاق در نظام خانواده می باشد، و در فصل سوم، عوامل تحکیم خانواده را بیان می کند، و در فصل آخر (چهارم) به تربیت فرزندان که اساس آن، تربیت خانواده است می پردازد. که بتدریج خواهد آنشا الله.

«و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه اُنیب»

فهرست مطالب

- تقدیم به: ۱
- تقدیر و تشکر: ۱
- ۱ مقدمه ۱
- ۱ نیاز انسان به اخلاق ۱

فصل اول: کلیات اخلاق

- ۹ گفتار اول: مفهوم‌شناسی اخلاق ۹
- ۱۱ موضوع علم اخلاق ۱۱
- ۱۱ اهمیت اخلاق در اسلام ۱۱
- ۲۰ دسته بندی مسائل اخلاقی ۲۰
- ۲۴ گفتار دوم: اصول موضوعه در علم اخلاق ۲۴
- ۲۶ تأثیر تلاش انسان در وصول به هدف: ۲۶
- ۲۸ تفاوت نظام اخلاقی اسلام با دیگر نظام‌ها ۲۸
- ۲۸ ۱- سعادت در نظام اخلاقی اسلام ۲۸
- ۳۴ ۲- اساس ارزش در نظام اخلاقی اسلام ۳۴
- ۴۱ چگونه ارزش‌های اخلاقی را به دست آوریم؟ ۴۱
- ۴۶ گفتار سوم: رابطه حقوق و اخلاق: ۴۶
- ۴۷ تفاوت حقوق و اخلاق: ۴۷

فصل دوم: اخلاق در نظام خانواده

- گفتار اوّل: تعریف خانواده ۵۱
- اهمیت خانواده در اسلام ۵۲
- فضیلت عبادت متأهل: ۵۷
- انسان و مسئولیت خانواده ۶۲
- گفتار دوم: حجاب در اسلام ۶۶
- علّت به وجود آمدن حجاب: ۶۸
- حجاب مصوّنیت است ۸۲
- گفتار سوّم: ریاست مرد و وزارت زن ۹۳
- در معنای تساوی اشتباه نشود: ۹۷
- تفاوت‌ها برای چیست؟ ۱۰۱
- ابعاد مختلف تفاوت‌ها ۱۰۲
- تفاوت در عقل ۱۱۰
- تفاوت در شهادت ۱۲۰
- تفاوت در دیه و قصاص ۱۲۱
- گفتار چهارم: تاریخچه حقوق زن ۱۳۶
- ارزش دامن مادر: ۱۴۴
- حقوق متقابل زن و شوهر ۱۴۵
- حقوق زن بر مرد ۱۴۷
- انواع نفقه ۱۴۷
- حق همسر از نگاه امام سجّاد ۷ ۱۴۸
- حقوق مرد بر زن ۱۴۹

فصل سوم: عوامل تحکیم خانواده

- گفتار اول: راز خوشبختی ۱۵۶
- ۱- محبت: ۱۵۶
- ۲- همکاری و همیاری ۱۶۵
- زن و مرد لباس همدیگرند: ۱۶۸
- ۳- اطاعت زن از شوهر ۱۷۶
- ۴- پرهیز از سخنان زشت: ۱۷۷
- ۵- گذشت و اغماض: ۱۷۹
- ۶- صداقت و خوش رفتاری: ۱۸۲
- ۷- تلاش و کوشش: ۱۸۴
- ۸- احترام متقابل: ۱۸۶
- ۹- توقعات مناسب: ۱۸۸
- گفتار دوم: هم کفو بودن از نظر اسلام ۱۹۳
- نظرات مذاهب اسلامی: ۱۹۷
- پدر و مادر مطمئن باشند ۱۹۹

فصل چهارم: تربیت

- تربیت کودک از نظر اسلام ۲۰۹
- جایگاه و ضرورت تربیت ۲۱۰
- رابطه اخلاق و تربیت ۲۱۶
- گفتار اول: اصول اخلاقی لازم المراعات به وسیله پدر و مادر قبل از تولد کودک ۲۱۸
- عوامل موثر در تربیت: ۲۱۸
- ویژگی های مادر و تأثیر آن بر فرزندان ۲۱۹

- ۲۲۴..... اثر غذا در سرنوشت کودک:
- ۲۳۴..... گفتار دوم: تربیت کودک بعد از تولد
- ۲۳۶..... اهمیت شیر دادن در اسلام
- ۲۳۸..... مزایای شیر مادر از نگاه علم:
- ۲۴۴..... تربیت خانواده اساس تربیت فرزند است:
- ۲۵۲..... روش‌های تربیتی:
- ۲۶۲..... گفتار سوم: حالات مختلف کودک
- ۲۶۲..... چرا برخی از کودکان لوس و نتر می‌شوند؟
- ۲۶۴..... ویژگی‌های کودکان و نوجوانان تیزهوش و خلاق
- ۲۶۹..... فهرست منابع

تقدیم به:

ساحت مقدس امیر مؤمنان، مولای متقیان
حضرت علی علیه السلام و سرور زنان دو عالم، حضرت
صدیقه طاهره، فاطمه زهرا علیها السلام که برترین و
پرثمرترین نمونه زوجه‌ها، و جاویدانه‌ترین اسوه‌های
کمال برای همه عصرها و همه نسل‌ها هستند.

تقدیر و تشکر:

خداوند متعال را همواره شاکریم که همیشه سایه لطف و رحمت او بر سر ما بوده و هست. از کلیه اساتید که در دوران تحصیل افتخار شاگردی ایشان را داشتم، مخصوصاً از جناب حجة الاسلام و المسلمین حاج آقای ابراهیمی و جناب حجة الاسلام و المسلمین حاج آقای علی خراسانی که در تحقیق و تکمیل این نوشتار راهنما و مشاورم بوده‌اند، و نیز از مرکز جهانی علوم اسلامی که چنین زمینه را فراهم نمود، تقدیر و تشکر می‌نمایم.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام على سيدنا محمد و آله الطاهرين و لعنة الله على اعدائهم اجمعين».

مقدمه

نیاز انسان به اخلاق

با ظهور دین مبین اسلام نوید به سر آمدن شب ظلمانی و فرا رسیدن صبح نورانی از طرف خداوند متان برای بندگانش داده شد. بهترین بنده خود را برای تحقق هدف خلقت و خارج کردن خلق از تاریکی‌ها به سوی نور و هدایت فرستاد و بشر را که در منجلاب فساد و توحش می‌رفت که غرق شود نجات داد.

هر چه زمان می‌گذرد و علم و تکنولوژی به پیش می‌رود، نیاز بشر به اخلاق افزایش می‌یابد، و لازم است به موازات آن، دستورات اخلاقی سفیران الهی کاملاً مورد عمل و نظر قرار گیرد، زیرا دنیای دانش و صنعت فقط وسایل و ابزار در اختیار بشر می‌گذارد، اما هیچ‌گونه تضمینی ندارد، تا جلو سوء استفاده از آن را بگیرد.

بالا رفتن آمار جرائم، جنایات، فساد، تبهکاری، قتل و خودکشی و طلاق و کودکان بی سرپرست، روشن‌گر همین حقیقت است.

اگر اخلاق که بخشی مهم از مکتب پیامبران خداست بر جامعه انسانی حکمفرما نباشد علم و صنعت نمی‌تواند سعادت و آرامش بشر را تضمین کند بلکه استعمارگران، علم و

تکنولوژی را به نفع هوا و هوس خود استخدام نموده و میلیون‌ها نفر را بی‌خانمان کرده و می‌کنند و حقوق ملت‌های ضعیف را پایمال می‌سازند و آنان را به خاک و خون کشیده‌اند و می‌کشند. تنها عاملی که می‌تواند روح سرکش انسان و غرایز طوفانی و عصیانگر او را مهار کند و علم و تکنولوژی را در راه آرامش و رفاه عمومی و زندگی مسالمت‌آمیز به کار اندازد اخلاق واقعی است.

تعلیمات اخلاقی پیامبران و رفتار آنان بهترین وسیله‌ای است که می‌تواند بشر را به زندگی ایده آل برساند. اخلاق برای تمام افراد بشر چه در زندگی فردی و چه در زندگی اجتماعی و خانوادگی لازم و ضروری است، زیرا مثلاً هرگاه قاضی تقوا و عدالت نداشت، جان و مال و ناموس افراد جامعه در خطر است و چنین اجتماع مضطرب و متزلزل خواهد بود، و هرگاه طبیب از تقوا تهی باشد و وجدان اخلاقی نداشته باشد چگونه به او اطمینان شود که مغلوب طمع و هوای نفس خود نشود و خانواده‌ها از گزند خیانت او در امان باشد؟ و با فقرا و تهیدستان با تکبر و غرور برخورد نکند؟

سیاستمداری اگر آراسته به اخلاق و تقوا نباشد کسی از معامله او با دشمن ایمن نیست، و سردار سپاه هرگاه به مکارم اخلاق پایبند نباشد، ضامن و وظیفه‌شناسی او کیست؟ و چگونه می‌توان مطمئن شد که با تهدید و یا تطمیع دشمن خود را نفرشد؟ فقیه و حقوق‌دان هرگاه صاحب فضیلت اخلاقی نباشد چگونه از فتاوا و احکامش مطمئن بود که بین افراد جامعه اختلاف ایجاد نکنند؟ واعظ و خطیب اگر متقی و عامل به اقوالش نباشد ضامن صحت گفتار و تأثیر مطلوب اظهاراتش کیست؟ و چگونه می‌توان وثوق پیدا کرد که از مریدین ساده دل خود سوء استفاده نکند؟

در نتیجه باید گفت: آموختن دانش در هر رشته علمی واجب کفایی است نه واجب عینی، اما تهذیب اخلاق، و اینکه راستگو باشد و... باشد برای هر کسی واجب عینی است

و اما برای کسانی که بار مسئولیت رهبری و هدایت جامعه را بر عهده دارد، ضرورتی مضاعف دارد، زیرا:

اولاً: کسی که مربی اجتماع است، باید خود نمونه‌ای از اخلاق و صفات برجسته‌ی انسانی باشد تا بتواند آلودگی‌های اخلاقی را از لوح دل مردم بشوید، چنانچه خود از این سرمایه بزرگ محروم باشد، موفقیت کاملی پیدا نخواهد کرد و تبلیغات او آهن سرد کوفتن است.

ثانیاً: مسئولیت هدایت جامعه به قدری سنگین است که انسان بدون داشتن اخلاق کامل نمی‌تواند آن را تحمل کند. از همین رو خداوند پیامبران خود را از میان افرادی انتخاب کرده که دارای روح بلند، بردباری و گذشت و بسیار مهربان نسبت به خانواده و مردم و سایر صفات برجسته اخلاقی بودند، و با همین سلاح اخلاقی بود که توانستند رژیم‌های منحط و فرورفته در فساد را دگرگونه سازند و مردم آلوده و جاهل را که حتی دختران معصوم خود را زنده زنده زیر خاک می‌کردند، نجات بخشند.

خدای سبحان درباره بر خورد کریمانه پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید:

﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾^(۱)

«به لطف خدا تو با مردم نرمش داشتی و اگر آدمی خشن و تندخو بودی مردم قطعاً از پیرامونت پراکنده می‌شدند».

و نیز خود پیامبر (ص) می‌فرماید:

«خياركم احسنكم اخلاقاً الذين يألِفون و يؤلَفون»^(۲)

برترین شما نیکوترین شمایند از جهت اخلاق آنانی که با شما الفت می‌گیرند و شما

۱ - آل عمران / ۱۵۹.

۲ - تحف العقول، ص ۴۰.

با آنان الفت می‌گیرید.

همین اخلاق عالی پیامبر اسلام (ص)، امواج انقلاب مقدس اسلام را نخست در جامعه عرب و سپس در جهان گسترش یافت و در سایه این رستاخیز عظیم معنوی پراکندگی به یگانگی، بی‌پروای به غفت و پاکدامنی، بیکارگی به کار و کوشش، خود خواهی به نوع دوستی و کبر و غرور به تواضع و مهربانی تبدیل گردید و انسان‌هایی تربیت شدند که تا همیشه نمونه‌های اخلاق به شمار می‌آیند، اخلاق محمد ﷺ آن قدر عالی و پر ارزش است که خداوند از آن به خلق عظیم یاد کرده می‌فرماید:

﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾^(۱). «و همانا تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری».

و هم اکنون صدای رسای آن منجی عالم بشریت از فراسوی زمان به گوش می‌رسد، و در پهنه زمین و زمان تا قیام قیامت طنین انداز است که: «إِنِّي بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»^(۲). هدف بعثت خود را از طرف خدای سبحان، تکمیل فضایل اخلاقی اعلام می‌دارد. بنابراین اخلاق که اسلام معرف آنست اصول و اساس زندگی انسانی است به تعبیر دیگر، شرط اول انسانیت انسان همان فضایل اخلاقی و ارزش‌های والای الهی است. اما مسائل اخلاقی در محدوده خانواده نیز از اهمیتی بسزای برخوردار است، چرا که بنای ازدواج و تشکیل خانواده براساس معیارهای اخلاقی پی‌ریزی می‌شود، و در امور مربوط به خانواده اولویت با اخلاق است و مسائل اخلاقی حرف اول و آخر را می‌زند. خداوند حکیم طبق سنت حکیمانه خود، غرایزی را در وجود انسان آفریده است که برای حفظ و بقاء و تکامل نسل بشر ضرورت دارند. لذا نباید این غرایز سرکوب شوند، باید آن را به طروق صحیح کنترل و مهار کرد، غرایز را اگر تشبیه کنیم مانند کپسول گاز است که

۱ - قلم / ۴.

۲ - نهج الفصاحه، ص ۱۱۹؛ و سفینه البحار، باب (خلق).

اگر با قاعده و طرز صحیح وارد اجاق گاز شود، نتیجه آن پخت و پزاست ولی اگر به طور صحیح و کنترل شده نباشد خطر انفجار را در پی خواهد داشت.

مثلاً خود آرای برای زن یک گزینه است، اگر در خانه و برای شوهر باشد، با جا و پسندیده است و بر جاذبه‌های همسری افزوده می‌شود.

اما اگر این خود آرای و خود نمایی در کوچه و خیابان انجام گیرد، باعث تزلزل در خانواده‌های دیگر می‌شود، زیرا مردی که در بیرون از خانه صدها زن آرایش کرده را ببیند، از محبت و علاقه او نسبت به همسرش کاسته می‌شود و به تدریج کانون گره‌م خانواده به سردی گراییده و متلاشی می‌شود.

به علاوه چنین زنان آرایش کرده در خیابان و در اجتماعات زن و مرد، در دل افرادی که ازدواج نکرده، طوفانی برپا می‌کنند که ~~بازو را به دست~~ تجاوز و سوء قصد و خودکشی و امراض مقاربتی و بچه‌های سرراهی و... را در پی خواهد داشت. و مطالب مزبور اختصاص به زن ندارند، و در مورد مرد هم می‌تواند صادق باشند.

از اینجاست که تشکیل خانواده از طرق صحیح، چقدر پر اهمیت است و جهت دادن خانواده در مسیر صحیح در قالب یک چوکات قانونمند از ضروریات زندگی بشر است. زیرا مطمئن‌ترین راه کنترل و تعدیل غریزه شهوت (به معنی خاص آن) ازدواج و تشکیل خانواده است.

و از طرفی هم خانواده، در فساد و فلاح یک جامعه و نسل آینده نقش اساسی و محوری دارد، زیرا کانون خانواده جایگاهی است که کودک تکوین پیدا کرده و رشد می‌کند و نسل آینده خواه ناخواه از فضایل یا رذایل اخلاقی والدین تأثیر می‌پذیرد، و اولین مدرسه‌ای است که آموزش و پرورش در آن صورت می‌گیرد، و اولین محیطی است که فرهنگ و جامعه پذیری در او شکل می‌گیرد.

پس خانواده، مصدر و سرچشمه همه ابعاد شخصیتی انسان است. لذا باید سرچشمه این رود خروشان بشری را همواره با وضع طبیعی خودش پاک و سالم نگهداریم، تا جویبارهای که از آن منشعب شده و وارد اجتماع می‌شوند، آلودگی و بیماری را به همراه نداشته باشند.

پس باید با دید تکریم و احترام و در عین حال با دید عمیق به نظام اخلاقی خانواده نگریسته شود.

چنانچه خدای تعالی آن را از آیات خویش معرفی نموده است، و آن را کانون آرامش و محبت قرار داده است:

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾^(۱)

و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید، و در میانتان مؤدّت و رحمت قرار داد؛ در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند.

در حدیثی از وجود رسول خدا (ص) روایت شده که:

«ما بنی یناء فی الاسلام أحبّ الی الله عزّوجلّ من تزویج»^(۲). هیچ بنایی بنا نشده در

اسلام که محبوب‌تر باشد در نزد خدای عزّوجلّ، از ازدواج و تشکیل خانواده.

و نیز از آن حضرت درباره رفتار در کانون خانواده آمده است:

«خیرکم، خیرکم لاهله و انا خیرکم لاهلی»^(۳). بهترین شما کسی است که نسبت به

خانواده‌اش بهتر باشد و من از بهترین شما نسبت به خانواده‌ام هستم.

۱ - روم، ۲۱.

۲ - وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۳.

۳ - وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۱۲۲.

در نتیجه: متخلق شدن به اخلاق اسلامی و تهذیب نفس و کنترل غرایز در مسیر صحیح و سرانجام، داشتن خانواده و جامعه سالم و زندگی سعادت‌مندانه و تکامل یافته، فقط براساس معیارهای اخلاقی و تربیتی، و تعالیم اسلامی میسر است. این همان نظام اخلاقی در اسلام است. و ما به دلیل نقش محوری و اساسی خانواده در سلامت و سعادت افراد و جامعه، قدر دایره را محدود کرده و اسم آن را «نظام اخلاقی خانواده در اسلام» گذاشتم. و هدف من از نوشتار این جزوه تألیف کتابی در علم اخلاق آنطوری که علمای علم اخلاق تدوین و تبیین فرموده‌اند نیست، چرا که آنان به بیان اصول سجایا و طبایع پرداخته‌اند که ابتدا به چهار قسم تقسیم کرده‌اند و سپس به بیان سایر انقسامات و کیفیت پیدایش هر کدام از دیگری و انشعاب یافتن بعضی از بعض دیگر پرداخته‌اند. بلکه هدف از این نوشتار ارائه یک طرح کلی در زمینه اخلاق و نظام اخلاقی در یک خانواده مسلمان است.

به بیان دیگر، هدف تدوین این جزوه پرداختن به یکسری ارزش‌های اخلاقی و متفاوت با روش دیگران است، تا زمینه‌ای شود برای تحقیق جامع‌تر و عمیق‌تر نسبت به اخلاق و خانواده، و تا بتوانیم در مقابل تهاجم فرهنگی بیگانه این بنیادی‌ترین واحد اجتماع (خانواده) را از تزلزل حفظ کنیم.

و در این جزوه نیز سعی شده است به این فضایل و ارزش‌ها توجه شود، و با استفاده از روش کتابخانه‌ای ابتدا در باره اخلاق به طور اعم و سپس در باره اخلاق خانواده به طور اخص، بحث خواهد شد، انشاء الله.

فصل اول:

کلیات اخلاق

فصل اول: کلیات اخلاق

گفتار اول: مفهوم‌شناسی اخلاق

۱. مفهوم لغوی:

اخلاق جمع خُلُق و به معنای نیرو سرشت باطنی است که تنها با دیده بصیرت قابل درک است. در مقابل خُلُق به شکل و صورت محسوس و قابل درک با چشم ظاهر گفته می‌شود^(۱).

در معجم مقایس اللغة می‌گوید: ماده خا و لام و قاف (خلق) به دو معنی اصلی آمده است یکی (تقدیر الشیء) به معنی «اندازه قرار دادن اشیاء» و دوم «ملاسة الشیء» به معنی «نرم بودن اشیاء». سپس می‌گوید: «... و من ذلك الخلق و هی السجیة، لان صاحبه قد قدر علیه» (... و از همین ماده است خُلُق که همان سرشت است، چون صاحب سرشت بر این اندازه و خصوصیت قرار داده شده است)^(۲).

اخلاق: کلمه اخلاق که جمع خُلُق است در اصل لغت به معنای یک صفت انسانی است یا یک هیئت راسخه، یک حالتی که در نفس رسوخ داشته باشد. و موجب این بشود که افعالی که متناسب با آن صفت هست، بدون احتیاج به تفکر و سنجیدن، از انسان صادر شود، مثلاً خلق سخاوت که یک حالت نفسانی است...^(۳).

۱ - مفردات راغب اصفهانی، ماده خلق، ص ۲۹۷.

۲ - معجم مقایس اللغة، ج ۲، ص ۲۱۳.

۳ - جامع السعادات، ج ۱، ص ۲۲.

در معجم الوسیط نیز تقریباً به همین معنا آمده است: «خُلِقَ: حالٌ للنفسِ راسخةٌ تصدر عنها الأفعال من خیرٍ او شرٍّ من غیر حاجةٍ الی فکرٍ رویةٍ»^(۱).

۲. مفهوم اصطلاحی:

علمای اخلاق نیز تعریفی را که از خُلُق نموده‌اند قریب به معنای لغویین ذکر کرده‌اند: ابو علی مسکویه در کتاب تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق می‌گوید: «الخلق حالٌ للنفس داعية لها الى افعالها من غیر فکر و لارویة»^(۲)، (خلق حالی است برای جان انسانی که او را بدون فکر و تأمل به سوی کارهای بر می‌انگیزاند). علم اخلاق: ابوعلی مسکویه: «علم اخلاق، دانش اخلاق و سجایای است که موجب می‌شود جمیع کردار انسان زیبا باشد و در عین حال آسان و سهل از او صادر شود»^(۳). محقق طوسی: «آن علمی است به آنکه نفس انسانی چگونه خلقی اکتساب تواند کرد که جملگی احوال و افعال که به اراده او از او صادر می‌شود جمیل و محمود بود»^(۴). از کلمات مرحوم نراقی تعریف جامع‌تر و بهتر به دست می‌آید: علم اخلاق: دانش صفات مهلکه و منجیه و چگونگی موضوع شدن و متخلق گردیدن به صفات نجات بخش و رها شدن از صفات هلاک کننده می‌باشد»^(۵). علامه طباطبایی علم اخلاق را اینگونه تعریف می‌کند:

علم اخلاق عبارتست: از فنی که پیرامون ملکات انسانی بحث می‌کند، ملکاتی که مربوط به قوای نباتی و حیوانی و انسانی اوست، به این غرض بحث می‌کند که فضایل آنها

۱ - المعجم الوسیط، ج ۲-۱، ص ۲۵۲.

۲ - تهذیب الاخلاق، ترجمه علی اصغر حلبی، ص ۸۴.

۳ - تهذیب الاخلاق، ص ۲۷.

۴ - اخلاق ناصری، ص ۴۸.

۵ - جامع السعادات، ص ۳۴ و ۳۵.